

कायदेशीर वेष असलेल्या राजकीय कृत्याचा प्रतिकार करणे

देशद्रोहाची प्रकरणे वाढत असताना, बर् याचदा केवळ शब्दांच्या वापरावर आधारित खटल्यांकरिता, लोकांना राजकीय आणि कायदेशीर संरक्षण असणे आवश्यक आहे
गेटी इमेजेस/आयस्टॉकफोटो

लक्षद्वीपयेथील चित्रपट निर्मात्या आयशा सुलताना यांच्यावर अलीकडेच देशद्रोहाचे कथित गुन्हे आणि राष्ट्रीय सचोटीच्या पूर्ववैमनस्यातून निवेदने दाखल करण्यात आली होती. भारतीय जनता पक्षाच्या (भाजप) नेत्याने केलेल्या तक्रारीच्या आधारे गुन्हा दाखल करण्यात आला. त्यानंतर सुश्री सुलताना यांनी अटकपूर्व जामिनासाठी केरळ उच्च न्यायालयात धाव घेतली. कोर्टाने तिला १७ जून रोजी अंतरिम जामीन देण्याची परवानगी दिली. अशा प्रकारे सुश्री सुलतानाला तुरुंगवासापासून तात्पुरता दिलासा मिळाला. न्यायालय लवकरच अर्जात आपले अंतिम आदेश देईल.

सुश्री सुलताना यांचे प्रकरण देशात नुकत्याच दाखल झालेल्या असंख्य देशद्रोहाच्या प्रकरणांपैकी केवळ एक आहे. लक्षद्वीपमध्ये लोकांनी पंतप्रधानांविरुद्ध फलक किंवा पोस्टर्स लावल्याबद्दल त्यांच्याविरोधात देशद्रोहाचा शिक्षा मारला आहे. सुश्री सुलताना यांच्या प्रकरणावरून असंतुष्टांना धमकावण्याची शासनाची राजकीय रणनीतीही उघड झाली आहे.

पार्श्वभूमी आणि परिणाम

लक्षद्वीपमधील अलीकडील घडामोडी आणि त्याच्या मसुद्यातील सुधारणांबद्दल दूरदर्शनवरील चर्चेत सुश्री सुलताना यांनी 'बायोवेपन' हा शब्द वापरल्याचा आरोप आहे. २०२० मध्ये विषाणूपासून मुक्त असलेल्या या बेटावर कोविड-१९ साथीच्या रोगाचा प्रसार होण्यास कारणीभूत ठरलेल्या लक्षद्वीप प्रशासकाच्या कृती आणि वगळण्यावर विचारविनिमय करताना त्या म्हणाल्या. सुश्री सुलताना यांनी न्यायालयासमोर आणि प्रसारमाध्यमांसमोर केलेल्या याचिकेत सूचित केले की, वापरलेल्या शब्दाबद्दल ती दिलगिरी व्यक्त करत आहे. एका मुलाखतीत तिने म्हटले की तिची "बायोवेपन टिप्पणी" ही एक "चूक" होती आणि ती "अडकली" होती.

हिंदुत्ववाद्यांनी आपली भूमिका बळकट करण्यासाठी जाहीरपणे केलेल्या या नंतरच्या पवित्र्यावर मोठ्या प्रमाणात अवलंबून राहिले आहे. त्यांनी आपल्या भूमिकेला पाठिंबा देण्यासाठी नैतिक विजयाची आणि वैधतेची खोटी भावना निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला, ज्याचा त्यांच्याकडे पूर्णपणे अभाव आहे.

सुश्री सुलताना राजकीय कार्यकर्त्या नाहीत. आणि कदाचित ती फारशी स्पष्टवक्ती नसेल किंवा देशाच्या कारभारावर कठोर युक्तिवाद सादर करू शकणार नाही. असे वाटत होते की ती अंशतः स्वतः वर आरोप करत होती किंवा कोणत्या ना कोणत्या प्रकारे 'चूक' मान्य करत होती. हा स्व-आरोप मात्र अनुचित होता. जेव्हा देशद्रोहाच्या कायद्याचा उद्देश विरोधी कल्पनांना आळा देणे हा असतो, तेव्हा तिच्या या पुनर्विचाराचा परिणाम राज्याच्या चुकीच्या कृतीला कायदेशीर मान्यता देण्याचा झाला.

इतिहासाचे धडे

सुश्री सुलताना यांचे प्रकरण देशाच्या उदारमतवादी मूल्यांबद्दल चिंता असलेल्यांसाठी केस स्टडी आहे. भारतीय दंड संहितेच्या (आयपीसी) कलम १२४ अ अन्वये देशद्रोहाचा गुन्हा १८७० मध्ये संहितेमध्ये समाविष्ट करण्यात आला

होता. १९२२ च्या महाखटल्यात, देशद्रोहाचा आरोप असलेल्या महात्मा गांधी यांनी या तरतुदीचे वर्णन "कदाचित नागरिकांचे स्वातंत्र्य दडपण्यासाठी तयार केलेल्या आयपीसीच्या राजकीय घटकांपैकी मुकुटमणी" असे केले.

स्वतः वकील असलेल्या गांधीजींनी १८ मार्च १९२२ रोजी दिलेल्या निवेदनात दोन मुद्दे मांडले.

1. एक, त्यांनी तत्कालीन विद्यमान राजवटीबद्दल असंतोष ाचा प्रचार केल्याचा आरोप मान्य केला.
 2. दोन, त्यांनी आपल्या कृत्यांचे समर्थन केले आणि म्हटले की असे करणे हे त्यांचे कर्तव्य आहे कारण
 - a. "व्यवस्थेबद्दल (ब्रिटिश राजाखाली) आपुलकी असणे हे त्यांचे कर्तव्य आहे". त्यांनी स्पष्ट केले की,
 - b. "कायद्याने आपुलकी निर्माण किंवा नियमन केले जाऊ शकत नाही.
 - i. एखाद्याला एखाद्या व्यक्तीबद्दल किंवा व्यवस्थेबद्दल आपुलकी नसेल, तर जोपर्यंत तो हिंसेचा विचार करत नाही, प्रोत्साहन देत नाही किंवा भडकवत नाही तोपर्यंत त्याच्या अप्रेमाला पूर्ण अभिव्यक्ती देण्यास मोकळे असले पाहिजे.
- (<https://bit.ly/3vP9S2x>)"

हे विधान केवळ राजकीयच नाही तर कायदेशीरही आहे. आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे गांधीजींनी न्यायालयात केलेले हे प्रतिपादन अप्रत्यक्षपणे केदारनाथ सिंग (१९६२) येथील भारतीय सर्वोच्च न्यायालयाच्या घटनापीठाने कायदा म्हणून घालून दिले होते, ज्यात म्हटले होते की हिंसाचाराला उत्तेजन देणे हा देशद्रोहाच्या गुन्ह्याचा सारांश आहे. या प्रस्तावानंतर सर्वोच्च न्यायालयाने सातत्याने विनोद दुआ (२०२१) पर्यंत, जेथे न्यायालयाने म्हटले होते की, मतभेद व्यक्त केल्याबद्दल पत्रकारावर देशद्रोहाचा गुन्हा दाखल करता येणार नाही.

गांधीजींना दोषी ठरवून शिक्षा सुनावली गेली तेव्हाही कायदा स्पष्ट झाला होता. साहजिकच हा आरोप आणि दोषसिद्धी राजकीय होती, कायदेशीर नव्हती. आजही, कठोर कायद्यांनुसार राजकीय विरोधकांविरुद्ध गुन्ह्यांची नोंदणी करणे हे मूलतः एक राजकीय कृत्य आहे, जरी ते कायदेशीर स्वरूप घेते. नॅशनल क्राइम रेकॉर्ड ब्युरोच्या (एनसीआरबी) अहवालानुसार, २०१६ ते २०१९ दरम्यान देशद्रोहाच्या खटल्यांच्या नोंदणीत १६०% वाढ झाली आहे, तर या कालावधीत शिक्षा होण्याचे प्रमाण ३३.३% वरून ३.३% पर्यंत घसरले आहे. अशा प्रकारे, प्रक्रिया च शिक्षा बनते.

त्यामुळे अशा आरोपांविरुद्ध राजकीय संरक्षण तसेच कायदेशीर संरक्षण निर्माण करणे आवश्यक आहे. खटला हे केवळ तक्रारीच्या निवारणाचे साधन नाही. गांधीजींनी बोलक्या शब्दात म्हटल्याप्रमाणे जेव्हा हे आरोप 'राजकीय कलमां'खाली असतात, तेव्हा त्यांना राजकीय प्रक्षान्नीही प्रतिकार करणे आवश्यक आहे. अशा प्रकारच्या अभ्यासक्रमांमुळे च राज्याचा असा भयंकर हेतू उघड होईल की, कोणत्याही कायदेशीर किंवा तथ्यात्मक पायाशिवाय आपल्या नागरिकांवर देशद्रोहाचा गुन्हा केल्याचा आरोप केला जाईल. केवळ अशा प्रकारच्या प्रतिकारामुळे आपल्या न्यायालयीन संस्थांना घटनात्मक आणि ऐतिहासिकदृष्ट्या पुन्हा शिक्षित करता येईल आणि डायलॉजिक लोकशाही सुनिश्चित करता येईल.

दुर्दैवाने, सुश्री सुलताना यांनी नंतर खेद व्यक्त करणे ही राजकीय परीक्षा उत्तीर्ण होत नाही. तिने वापरलेला शब्द योग्य आणि योग्य होता असे ती ठामपणे ठामपणे बोलू शकली असती. लक्षद्वीपमधील राजवटीचा तत्त्वहीन दृष्टीकोन उघड करण्यास सक्षम अशी प्रतिमा म्हणून तिचे समर्थन करणे तिला शक्य होते.

हे सांगण्याची गरज आहे की ब्रिटिश राज यांनी कठोर तरतुदीचा वापर तेव्हाच केला जेव्हा त्यांनी असा आरोप केला की भाषण किंवा लेखनामुळे हिंसाचार झाला किंवा सर्वात जास्त काम आणि सामाजिक गोंधळ यांच्यात किमान दूरस्थ संबंध आहे. बाल गंगाधर टिळक यांच्यावर १८९७ मध्ये त्यांच्या मालकीच्या केसरी या मराठी वृत्तपत्रातील लेखांमुळे हिंसाचार भडकला, ज्यामुळे दोन ब्रिटिश अधिकाऱ्यांची हत्या झाली, या आरोपावर खटला चालवण्यात आला. टिळकांना दोषी ठरवून १८ महिने सक्तमजुरीची शिक्षा सुनावण्यात आली. १९०८ मध्ये त्यांच्यावर पुन्हा खटला चालवण्यात आला आणि नंतर त्यांना "देशद्रोही" लेख लिहिल्याबद्दल आणि त्यांना 'सामाजिक विकारा'च्या काही उदाहरणांशी जोडून शिक्षा सुनावण्यात आली. स्वातंत्र्योत्तर काळात केदारनाथ सिंग मध्ये इतरांवर आरोप करण्यात आला होता की, फॉरवर्ड कम्युनिस्ट पक्षाचे नेते केदार नाथ यांनी क्रांतीवर आपला विश्वास ठामपणे सांगितला होता, "ज्या च्या ज्वालांमध्ये भांडवलदार, जमीनदार आणि भारतातील काँग्रेस नेते.... राख होतील..." न्यायालयाने म्हटले आहे की, "हिंसाचाराच्या कृत्यांमुळे सार्वजनिक अव्यवस्था निर्माण करण्याकडे कल निर्माण करणाऱ्या भावनांना रोमांचक न करता सरकारच्या कृतींचा विवाद व्यक्त करून, कितीही जोरदार शब्द उच्चारले तरी, दंडात्मक ठरणार नाहीत". बलवंत सिंग (१९९५) मध्ये, स्वतंत्र शीख राष्ट्रासाठी घोषणा हिंसाचाराला उत्तेजन देण्याच्या घटकाच्या अभावी देशद्रोही नसल्याचे आढळले. यापैकी कोणतीही प्रमुख प्रकरणे गुन्हा करण्यासाठी केवळ शब्दांच्या वापरावर अवलंबून नव्हती.

एक नवीन न्यायालयीन सक्रियता

परंतु २०१४ नंतर देशद्रोहाचे गुन्हे वारंवार आणि हेतुपुरस्सर केवळ बोलल्या जाणार् या, लिहिलेल्या किंवा द्विट केलेल्या शब्दांच्या आधारे नोंदवले जातात. याचा लोकांच्या हालचालींवर थंडावणारा परिणाम होऊ शकतो. कायद्याच्या आवाहनामागील स्पष्ट राजकीय वस्तू म्हणजे भीतीचे वातावरण निर्माण करणे. देशद्रोहाचा कायदा कायम ठेवण्यासाठी देशाला एक प्रकारे ही किंमत मोजावी लागली, इतर कठोर कायदांसह. म्हणूनच, भारत सर्वोच्च न्यायालय आणि उच्च न्यायालयांनी अशा घटनांची सुओ मोटू दखल घेतली पाहिजे जिथे राज्य टीका आणि निषेध दडपण्यासाठी कठोर कायदांचा वापर करते. हे कठीण आहे, पण अशक्य नाही. अशा प्रकारच्या सुओ मोटू कार्यवाहीमुळे आपल्या वेळेची मागणी असलेल्या न्यायालयीन सक्रियतेचे प्रतिबिंब दिसेल. संघटित बारने, विशेषतः राज्य पातळीवर, स्वातंत्र्याला महत्त्व देणाऱ्या आणि त्यासाठी कार्य करणार् या न्यायव्यवस्थेची सतत मागणी करून आपली स्वातंत्र्यवादी भूमिका पार पाडणे आवश्यक आहे.

कलीश्वरम राज हे भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयात वकील आहेत